

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ФУНКЦИЯЛАРИ КОМПОНЕНТЛАРИНИ ТАРКИБЛАШТИРИШНИНГ ТАХЛИЛИ

Юсупов Бекзод Эргашевич,

ҚМШИ, Қарши халқаро университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси,

мустақил тадқиқотчи

bekzod.yusupov.81@bk.ru

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада таълим тизимида кенг қўлланиладиган ўқитиш, ўрганиш, педагогик тайёргарлик, тайёрлик, педагогик таълим каби тушунчаларга маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан берилган қиёсий тавсифлар, шунингдек, педагогик таълимнинг таркибий функциялари, фаолиятга йўналтирилган таълим парадигмасининг аҳамияти, шахсга йўналтирилган таълимнинг асосий қоидалари, педагогик нуқтаи назардан шахсий-фаолиятли ёндашувнинг асосий хусусиятлари тўғрисида фикрлар баён қилинган ва умуман олганда, шахсий-фаолиятли ёндашув жараёнида таълимнинг асосий вазифаси ҳал этилиши, яъни, баркамол шахсни ривожлантириш учун шароитлар яратишнинг зарурлиги, маънавий, компетентли, ўз-ўзини ривожлантирувчи ижтимоий фаол шахсни юзага келтириш масаласи хусусида фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: *педагогик тайёргарлик, ўқитиш, ўрганиш, тайёрлик, рефлексия функция, регулятив функция, аксиологик функция, интеграцион функция, таълим функцияси, тарбиялаш функцияси, ривожлантириш функцияси, дунёқараиш функцияси, квази-педагогик фаолият, функционал йўналиш, коммуникатив маданият.*

ABSTRACT

In this article, the concepts such as teaching, learning, pedagogical preparation, readiness, pedagogical education, which are widely used in the educational system, are given comparative descriptions by local and foreign scientists, as well as the structural functions of pedagogical education, the importance of the activity-oriented educational paradigm, the main rules of person-oriented education, from a pedagogical point of view. opinions are expressed about the main features of the personal-activity approach, and in general, the main task of education is solved in the process of the personal-activity approach, that is, the need to create conditions for the development of a well-rounded person, the issue of creating a moral, competent, self-developing socially active person opinions are presented.

Keywords: *pedagogical preparation, teaching, learning, readiness, reflective function, regulatory function, axiological function, integrative function, educational function, educational function, developmental function, worldview function, quasi-pedagogical activity, functional direction, communicative culture.*

КИРИШ

Замонавий таълим амалиётида, шунингдек, илмий ва илмий-услубий ишларда “педагогик тайёргарлик” атамаси кўпинча барча таълим даражаларига, шу жумладан, олий таълимга нисбатан ҳам “ўқитиш” атамасининг синоними сифатида ишлатилади. Бундан ташқари, ҳар иккала атама кўпинча умумий тушунча сифатида ишлатилади ва махсус таъриф ёки тушунтиришни талаб қилмайди. Адабиётлардаги манбалар, энциклопедик, илмий, ташкилий, услубий, шахсий ва процессуал адабиётлар вақтинча “таълим” турли йўллар билан ҳаракат қилиши мумкинлигини кўрсатади.

АДАБИЁТЛАР ТАХЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Мақолани тайёрлаш ва долзарблигини асослашда хорижий педагогик олимлар, жумладан, В.А. Сластениннинг “Введение в педагогическую аксиологию” номли, Н.В. Тарасованинг “Мировой опыт реализации компетентностного подхода в профессиональном образовании” номли ҳамда маҳаллий педагог олимлар Н.А. Муслимов, М.Б. Урабова ва Ш.Н. Эшпулатовлар ҳаммуаллифлигида тайёрланган “Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси” номли илмий адабиётлар ҳамда докторлик диссертацияларидан методологик манба сифатида фойдаланилган. Мавзуни ёритишда тавсифий, қиёсий ва тахлилий методлардан фойдаланилган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Хорижий педагог олимлар Г.Онушкин ва Э.Огарева томонидан ўрганилган “ўқитиш” атамаси, таълимнинг амалий вазифалари билан боғлиқ ҳолда қўлланилади, қачонки у маълум бир турдаги фаолият билан боғлиқ бўлган амалий, ўқув-билиш ёки ўқув дастурининг ўзига хос вазифаларини амалга ошириш учун кейинчалик қўллаш мақсадида педагогик тажрибани ривожлантиришни англатади. Бу атама икки маънода ишлатилади:

а) ўрганиш - олдинда турган вазифаларни бажаришга тайёрликни шакллантириш, фаолиятнинг икки турини акс эттиради - ўқитиш ва ўқиш, тор маънода махсус тайёргарлик;

б) тайёрлик - берилган вазифаларни бажариш учун компетенциялар, билим ва кўникмаларнинг мавжудлигидир.

Бошқа бир хорижий олима В. А. Полякованинг сўзларига кўра, педагогик таълим - бу маълум бир касбда муваффақиятли ишлаш имкониятини берадиган махсус билим, кўникма ва малакалар, фазилатлар, иш тажрибаси тўпламидир, шунингдек талабаларга тегишли билим ва кўникмаларни бериш жараёнидир. Малака даражаси ўзлаштирилиши ва мураккаблигига қараб, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим, олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълимни ўз ичига олади. Яна бир олим Ю.Н. Галагузова бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятга тайёргарлигини таҳлил қилиб, уни “махсус билим, кўникма ва малакаларнинг тегишли тўпламини ўзлаштириш орқали амалга ошириладиган педагогик фаолиятга тайёргарликни шакллантириш жараёни ва натижаси эканлигига эътиборни қаратади. Шундай қилиб, педагогик фаолиятга тайёргарликнинг натижаси битирувчининг педагогик фаолиятга тайёрлигидир. Ушбу феномен тегишли ҳужжат тақдим этилиши билан эътироф этилади.

Педагогик касбий компетенция - бу педагогик фаолиятга тайёргарлик натижасидир. Ушбу иккита унсур асосан вазифалари билан ўзаро боғлиқ бўлиб, восита ва мақсад сифатида бир-бири билан ўзаро боғлиқдир.

Россиялик педагог олим В.А.Сластенин ва бир қатор тадқиқотчи олимлар педагогик таълимнинг қуйидаги функцияларини ажратиб кўрсатадилар:

1. Рефлексия функцияси (лотин тилидан *relatio* - хабар) маданиятни (таълим, профессиограмма, фуқаролик фазилатлари даражасида ва бошқалар) ижтимоийлаштириш ва педагогик фаолиятга кириш жараёнида орттирилган муайян вазиятларни талабалар томонидан ривожлантиришга қаратилган.

2. Регулятив функция (лот. *Regulare*- тартибга солиш, йўналиш бериш) ҳатти-ҳаракатларнинг муайян стандартларини ишлаб чиқишга ва шахснинг ҳатти-ҳаракатлари ҳамда ишларини ижтимоий назорат қилишга қаратилган.

3. Аксиологик функция (юнонча *axios* - қимматли) ҳар қандай ижтимоий институтда унинг барча аъзолари ёки уларнинг аксарияти баҳам кўрадиган асосий қадриятлар тизимининг мавжудлиги билан боғлиқ. Қадриятлар тизимидаги номувофиқлик институтнинг танқидий ҳолатини кўрсатади ва унинг бошқа функцияларини амалга оширишни ниҳоятда қийинлаштиради.

4. Интеграцион функция (лот. *integer* - яхлит) педагогик фаолият мақсадлари ва натижалари учун нафақат алоҳида ижтимоий институтнинг муваффақиятли ишлаши, балки бутун жамият манфаатлари устувор бўлиши кераклигини кўрсатади.

5. Таълим функцияси талабалар ўртасида улар фаолият юритадиган дунё тўғрисидаги билимлар тизимини шакллантириш; иқтисодиёт, ишлаб чиқариш, фан, маданият, асосланадиган фундаментал илмий тамойилларни ўқитиш ва

мустаҳкамлаш; педагогик фаолият субъекти сифатида бўлажак мутахассиснинг умумқасбий ва ихтисослик билимлари, кўникмалари ва қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантириш. Худди шу функция ўқитувчилар ва талабаларнинг илмий билимларни, тадқиқот ва илмий-техник фаолият натижаларини тарқатишда иштирок этиши орқали амалга оширилади.

6. Тарбиялаш функцияси - бу (талабаларнинг ўқув, билим, ишлаб чиқариш, клуб-профил ва бошқа турлардаги ўзаро муносабатлари) нафақат педагогик соҳада аҳамиятга эга бўлган билим ва кўникмаларни, балки ҳаётий муносабат ва тамойилларни, маданий, ижтимоий ахлоқ нормалари, кадриятлари, идеаллари тушунчалари ва уларга тегишли хулқ-атвор стандартларини шакллантириш. Педагогик таълимнинг ижтимоийлашув натижаси - бу талабаларнинг атрофдаги дунёга, ўзлаштираётган касбига ва ўзига нисбатан маънавий-кадриятли ҳамда норматив хулқ-атворининг барқарор тизими. Ушбу натижа келажакдаги мутахассисни тарбиялаш ва муваффақиятли ўқитишда аниқ акс этади.

7. Ривожлантириш функцияси - педагогик билим ва кўникмаларни таъминлабгина қолмай, балки шахсиятни ривожлантирадиган, уни мустақил ижодий ҳаётга, ҳақиқий ўзини ўзи англашга тайёрлайдиган “инсон институти” туридир. Таълим босқичларида инсон ривожланишининг асосий мезонлари ақл ва ижодий фикрлаш, ўз-ўзини англаш ва ривожлантириш, ўз-ўзини ривожлантириш тушунчаси (мутахассисларни муваффақиятли тайёрлаш учун) зарур, жумладан, ҳиссий-иродавий ва мотивацион-эҳтиёж жиҳатларни ташкил қилиши аҳамиятлидир.

8. Дунёқараш функцияси - ўқувчиларнинг замонавий ютуқларга мос келадиган яхлит дунёқараши ва муносабатини шакллантириш. Олий таълим муассасаси битирувчиси мақсадга мувофиқ ижтимоий иш ва ижодкорлик қобилиятига эга бўлиши, ўз ҳаётини, яшаш муҳити ва ўзаро алоқасини қуриши керак.

Прагматик нуқтаи назардан муттасил малака ошириш меҳнат ресурсларини ўзгарувчан ишлаб чиқариш жараёни талабларига ва жаҳон бозори шароитларига мослаштириш воситаси сифатида қаралади. Иш берувчининг ихтиёрида замонавий билимлар тўпламига эга бўлган ходимларнинг бўлиши ва меҳнат бозори талабларига жавоб берадиган билим, кўникма, малакаларга эга бўлиши, ушбу меҳнат бозори ҳаёти давомида талабга жавоб бериши иқтисодий заруратдир.

Узлуксиз малака ошириш стратегияси қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: тегишли малакаларни олиш учун мажбурий таълим; билим, қобилият,

кўникмаларни янгилаш; нафақат профессионал кўникмаларни, балки инсон учун бошқа ҳаётий, зарур ва оддий қизиқишларни ҳам ўрганиш.

Доимий равишда малака ошириш (уни ташкил этиш, тартибга солиш, молиялаштириш ва ҳ.к.) нафақат таълим органлари ваколатига киради, балки ходимларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлигини таъминлашдан манфаатдор бўлиши керак бўлган бошқа давлат ва нодавлат тузилмаларининг жавобгарлигига ҳам киради. Шу билан бирга, ходимнинг шахсий ривожланишида, унинг фаол фуқаролик позициясини шакллантириш, шахснинг ижодий салоҳиятини доимий равишда бойитишга хизмат қилади.

Когнитив парадигмага мувофиқ, таълимга идрок билан, ўхшашлик билан қаралади ва унинг жараёни - мақсадларини белгилаш, мазмунини танлаш, шакллари, усуллари ва ўқув воситаларини танлаш “квази-педагогик фаолият” сифатида амалга оширилади. Таълимнинг шахсий жиҳатлари мотивацион ва когнитив қобилиятларни шакллантиришга, шунингдек, бошқа одамларнинг ва ўзларининг хатти-ҳаракатларини семантик, қиймат ва ҳиссий баҳолаш тажрибасини тўплаш эвазига камаяди. Бу ерда асосий нарса - бу шахснинг ривожланишини эмас, балки уни қўллаб-қувватлаш, бу ўқув жараёнининг “маҳсули” бўлиб чиқади, унинг мақсади маълум билим ва педагогик фаолият усуллариини ўзлаштиришдир.

Фаолиятга йўналтирилган таълим парадигмаси аниқ “функционал йўналишга” эга. Ушбу парадигмада йўналтирувчи ролни ижтимоий амалиётнинг бир қисми бўлган таълим учун жамиятнинг ижтимоий буюртмаси ўйнайди. Фаолият йўналтирилган парадигма доирасида таълимни мақсадли белгилаш бирма-бир шакллантирилади: таълим ўз вазифаси бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришнинг ижтимоий-маданий технологияси, шунингдек ақлий ва амалий ҳаракатларнинг умумлаштирилган усуллари дир.

Шахсга йўналтирилган таълимнинг марказий бўғини талабалар шахсининг касбий ривожланишидир. У қуйидаги асосий қоидаларга асосланади:

- дастлаб педагогик касбий жараённинг предмети бўлган талабанинг индивидуаллиги, ўзини ўзи қадрлаши устуворлиги тан олинади;

- таълим технологиялари барча босқичларида шахс педагогик фаолиятининг ривожланиш қонуниятлари билан ўзаро боғлиқдир;

- таълимнинг мазмуни замонавий ижтимоий, ахборот, ишлаб чиқариш технологияларининг ривожланиш даражаси билан белгиланади ва бу келажакдаги педагогик фаолиятга мос келади;

- педагогик фаолият етакчи хусусиятга эга бўлиб, у ижтимоий ва касбий компетенцияни шакллантириш ва таълим, квази-профессионал, квази-

педагогик ишлаб чиқариш ва кооператив фаолият жараёнида бўлажак ўқитувчининг “функционал бўлмаган фазилатлари”ни ривожлантириш билан таъминланади;

- таълим жараёнининг самарадорлиги таълим ва фазовий муҳитни ташкил этиш билан белгиланади;

- шахсга йўналтирилган таълим бўлажак ўқитувчининг индивидуал тажрибаси, унинг ўзини ўзи ташкил этиш, белгилаш ва ривожлантиришга бўлган эҳтиёжига максимал даражада қаратилган.

Шахсий-фаолиятли ёндашув ўзининг шахсий компонентида талабанинг ўзи таълим марказида - унинг мотивлари, мақсадлари, ўзига хос психологик пардози, яъни шахс сифатида талаба эканлигини тахмин қилади. Ўқитувчи талабанинг қизиқиши, унинг билим ва кўникмалари даражасидан келиб чиқиб, дарснинг тарбиявий мақсадини белгилайди ва талабанинг шахсини ривожлантириш мақсадида бутун ўқув жараёнини шакллантиради, йўналтиради ва тузатади.

Педагогик нуқтаи назардан шахсий-фаолиятли ёндашувнинг асосий хусусиятларини куйидагича умумлаштириш мумкин:

- педагогик фаолиятни ташкил этиш орқали шахснинг ривожланишини таъминлаш;

- муносабатларнинг бирлиги ва педагогик фаолиятнинг шахсий ва объектив томонларининг ўзаро ўтиши;

- шахсни ривожлантиришнинг ҳар бир даражасида таълимни ҳисобга олиш ва унинг қизиқишлари ва қобилиятларига бўйсундириш;

- аҳамиятга эга бўлган педагогик фаолият ғоясини шакллантириш.

Демак, шахсий фаолиятли ёндашувнинг моҳияти таълим жараёнини шахсга йўналтирилганлиги, мақсади, мавзуси унинг самарадорлигини асосий мезонидир. Шахсий-фаолиятли ёндашув таълим жараёнини ҳамда талабаларнинг педагогик фаолиятини ривожлантириш (ва бошқариш) сифатида қабул қилишни назарда тутган ҳолда, ушбу жараённи улар томонидан аниқ ўқув вазифаларини (когнитив, тадқиқот, ўзгарувчан, проекцияли ва бошқаларни) шакллантириш ва ҳал этишга йўналтирилганлигини аниқлатади.

Бундан ташқари, шахсий-фаолиятли ёндашув бўлажак ўқитувчининг одатдаги талқинларини қайта кўриб чиқишни аниқлатади:

а) асосан билимларнинг мулоқоти, кўникмаларни шакллантириш, яъни фақат ўқув материални ўзлаштириш учун ташкилот сифатида ўқитиш;

б) алоқа схемаси, ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ўзаро муносабатлар;

в) ўрганиш объекти фақат олинган билимлар тўплами сифатида.

Умуман олганда, шахсий-фаолиятли ёндашув жараёнида таълимнинг қуйидаги асосий вазифаси ҳал этилади: бу баркамол шахсни ривожлантириш учун шароитлар яратиш, маънавий, компетентли, ўз-ўзини ривожлантирувчи ижтимоий фаол шахсни юзага келтириш.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, компетентли ёндашувни шакллантиришнинг дастлабки шартлари замонавий дунёнинг ўзгарган воқеликлари ва педагогик фаолиятнинг функционал мазмуни билан мослашувчан равишда боғланган ўқитувчиларни тайёрлаш учун пайдо бўлган ижтимоий буюртма ҳисобланган. Интеграциянинг ўсиб бораётган жараёнлари ва маданиятларнинг ўзаро таъсири шароитида нафақат танланган соҳа бўйича чуқур касбий билимларга эга бўлиш, балки ўзгарувчан ижтимоий шароитга мослашувчан бўлишни, яъни нафақат педагог бўлишни, балки ўз тақдирининг эгаси бўлишни англовчи бўлажак ўқитувчини тайёрлаш вазифаси турибди. Коммуникатив маданият ва ўз-ўзини ривожлантириш салоҳияти, ностандарт вазиятларда қарор қабул қила олиш қобилияти - айнан шу сифатларни ривожлантириш учун ўта муҳим ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Слостенин В.А., Введение в педагогическую аксиологию. - Москва.: Издательский центр “Академия”, 2003. - С. 78.
2. Тарасова Н.В., Мировой опыт реализации компетентностного подхода в профессиональном образовании. Среднее профессиональное образование. - 2007. - №2. - С. 36.
3. Муслимов Н.А., Уразова М.Б., Эшпулатов Ш.Н. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. - Т.: Фан ва технология, 2013. - Б. 6.
4. Уразова М.Б., Совершенствование технологии подготовки будущего педагога профессионального образования к проектировочной деятельности: Дисс. докт. пед. наук. - Т., 2015. - С. 57-61.
5. Ҳайитов О., Н.Умарова., Ёшларда профессионал ўсишга интилишни ривожлантиришнинг назарий-амалий асослари. - Т.:TURON-IQBOL, 2001. - Б. 78.
6. Заир-Бек Е.С., Теоретические основы обучения педагогическому проектированию. Дисс. докт. пед. наук. - СПб., 1995. - С. 130.

7. Юсупов Бекзод Эргашевич, & Хайитова Садокат (2019). Развитие образовательного процесса на основе инновационных подходов. Вестник науки и образования, (19-2 (73)), 42-46.
8. Юсупов, Б. Э. (2019). Инновационные педагогические технологии как фактор повышения эффективности образования. In Педагогика и современное образование: традиции, опыт и инновации (pp. 69-72).
9. Turabova, S. K. (2021). The relationship between the development of innovative thinking and argumentative competence. *An International Multidisciplinary Research Journal*, 11 (5), 297-300.
10. Турабова, С. К. (2022). ИННОВАЦИОН ТАФАККУР—ЖАМИЯТНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ МЕЗОНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 424-429.